

מארכיון בית לוחמי הגטאות

ליאור ענבר

חצי שעה מחיפה: קורותיה של משפחת אנגלמן

לאחרונה נמסרה לארכיון בית לוחמי הגטאות חבילת מכתבים וגלויות בגרמנית מעיזבונה של יטי־יהודית אנגלמן (Engelmann), לימים שוורץ (Schwartz), חברת קיבוץ עין המפרץ. אחד המכתבים פותח צוהר לקורות משפחתה בשנות מלחמת העולם השנייה.¹

יטי יקרה,

מאוד לא נעים לי שאני צריך לכתוב לך מכאן, מתחנת חיפה. הייתי מעדיף לראות אותך ולדבר אתך. אני מבין שאת נמצאת במרחק של חצי שעה מכאן. אני חייל בצבא האדום ואני נוסע לברית המועצות. אני אמלא שם את חובתי, את יכולה לסמוך על זה. ביום שישי שלחתי לפרידה מברק מאלכסנדריה, אבל לא פגשתי אותה בתחנת הרכבת. המברק כנראה הגיע מאוחר או בכלל לא נשלח. כמה הייתי רוצה לראות אתך ולדבר אתך. אבל אולי זה יתאפשר אחרי המלחמה. קודם כול צריך לעקור את הפשיזם הגרמני מן השורש, ובזאת אני רוצה לעזור. מר גארד [Guard] ידידותי מאוד והוא לוקח ממני כמה דברים קטנים בשבילך, בשביל פרידה ובשביל עוזי. כרגע הגיעה הקריאה לזוז... נשיקות לבביות,

לאו

מכתב לא מתוארך זה, שכתב לזר־לאו אנגלמן לאחותו הצעירה, הניב מסה שעיקריה יוצגו כאן.²

- 1 לזר אנגלמן, "מכתב מחיפה ליטי אנגלמן בקיבוץ עין המפרץ", ארכיון בית לוחמי הגטאות, נכנסות 29900, תיק 4/1 (גרמנית). כל המכתבים בעיזבונה של יטי־יהודית אנגלמן תורגמו מגרמנית ושמורים בארכיון בית לוחמי הגטאות (להלן: בלה"ג).
- 2 תודתי לחגית מחלב, בתה של יהודית שוורץ ז"ל, על שתרמה את אוסף המכתבים לבית לוחמי הגטאות; לצוות ארכיון בית לוחמי הגטאות, חבריי לעבודה, על התחקיר המקיף; ענת ברטמן־אלהלל, מנהלת הארכיון; נעם רחמילביץ; צביקה אורן, מנהל ארכיון התצלומים ועינת גלבווע־אופנהיים. תודה למתנדבים שעמלו על התרגום: שאול קרס, מירה ספראי, צבי נגאל, מלכה כספי ופיליפ שראם.

א. "ילדים הופכים למכתבים"

לבני הזוג לאה ומשה אנגלמן, שהתגוררו בראשית המאה העשרים בווינה שבאוסטריה, נולדו שלושה ילדים: לזר-לאו (1914), פרידה-ציפורה (1916) ויטי-יהודית (1922). האב היה סוחר יינות, והילדים קיבלו חינוך חילוני. שנות נעוריהם של ילדי המשפחה עברו עליהם בימי "וינה האדומה", שבהם שלטה בעיר המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית, תקופה שהגיעה לקצה בפברואר 1934, כאשר ברחובות העיר פרצה מלחמת אזרחים בין כוחות סוציאליסטיים לכוחות לאומניים.³ האירועים הדרמטיים השפיעו מן הסתם על ילדי המשפחה, ובעוד לזר נמשך אל הקומוניזם, הצטרפו שתי אחיותיו הצעירות לתנועת השומר הצעיר בווינה. בתחילת 1935 עלתה פרידה לארץ ישראל והצטרפה לגרעין המייסד של קיבוץ גת, ובספטמבר 1938 עלתה גם יטי, הצטרפה להכשרה בקיבוץ מרחביה ובהמשך התיישבה בעין המפרץ. מסלול חייו של לזר חידתי יותר ולוט בערפל.

במאי, או לכל המאוחר ביוני 1937, עזב לזר את וינה, וכפעיל קומוניסטי התגייס לבריגדות הבין-לאומיות שלחמו במלחמת האזרחים בספרד נגד כוחותיו של הגנרל פרנקו. זה היה שבועות ספורים לאחר ההפצצה על העיר הבסקית גרניקה (Gernika), ואיננו יודעים אם הזעזוע מאירוע זה, והחשש שאם מדריך תיפול ישתלט הפשיזם על העולם, הם שהניעו את לזר להגיע לספרד, ואם הגיע לשם בגפו.⁴

נוכח גל הרדיפות והגזרות שהנחית הכיבוש הגרמני על יהודי אוסטריה, חשו לאה ומשה אנגלמן מדי יום ביומו כמה דחוף הצורך לצאת מווינה. ב-15 באוקטובר 1938 כתבה האם לבתה במרחביה כדלקמן: "אולי יכול הקיבוץ לעשות משהו ובמהירות האפשרית, לפני שיהיה מאוחר מדי?"⁵ כעבור שבועיים, ב-30 באוקטובר, פירט משה אנגלמן את הצורך בעזרתה של הבת כדלקמן:

אנחנו צריכים סרטיפיקט, וכפי שאני שומע יש הרבה הסדרים בארץ, בעיקר להורים. אני מניח שאם פרידה תתעניין... היא בוודאי תוכל "לדרוש" אותנו... וכפי שקראתי בעיתונים... אמורים להיות אלפי סרטיפיקטים... במשרד הארץ-ישראלי פה [בווינה] צריך הרבה כסף או קשרים טובים... אלוהים צריך לעזור לי שזה יסתדר בעזרת פרידה.

3 באותם ימים אמר יצחק טבנקין, מנהיג תנועת הקיבוץ המאוחד: "מאורעות אוסטריה הם יותר מכל צעד למלחמה עולמית". אהרון חפץ (עורך), וינה האדומה: דפים מהתקוממות פברואר 1934, תל-אביב: הסדרות העובדים (1964), עמ' 17.

4 רות לוי, הישרים יהיו איתה: ספרד 1936-1939, תל-אביב: אופקים (1987), עמ' 75-86. עם הגיעו לספרד כמתנדב, אימץ לעצמו לזר את השם לאו (Leo). בעניין זה כתב טוביה פרילינג: "חלקם לחמו תחת שמם האמתי. חלקם ויתרו על ה'יענקל', על ה'יוסל' ועל ה'אבריימל' ואימצו לעצמם שמות חדשים המתאימים לממדיה של הדרמה שבה הם נוטלים חלק". ראו: טוביה פרילינג, מי אתה ליאור ברזיה? סיפורו של קאפו באושוויץ, תל-אביב: רסלינג (2009), עמ' 52.

5 בלח"ג, נכנסות 29900, תיק 1/17.

אם היא עובדת ארבע שנים בקיבוץ בעבודה כה קשה, הרי שלי, לאביה, כציוני ותיק, יש הזכות "להידרש" על ידיה.⁶

בסיומו של אותו מכתב הביע האב את דאגתו לבתו הצעירה בארץ: "אני יותר ממאושר מן התפריט שאת אוכלת ושאינך שותה את המים שם. אני מבקש ממך להיות זהירה גם להבא, עד שתתרגלי לאוויר ששם".⁷

ב־22 בנובמבר 1938 כתב משה אנגלמן ליטי בתו: אני יודע בביטחון שאין שום דרך להצילנו חוץ מדרישה של פרידה ושישלחו לנו סרטיפיקט. לא אפול שם למעמסה על אף אחד... כל היהודים חייבים לפנות את דירותיהם עד סוף דצמבר... אבל לאן, עדיין אין לי מושג.⁸ כעבור כחודש, במכתב מ־29 בדצמבר, נראה שבני הזוג אנגלמן מצאו את הקשר המשפחתי שממנו, כך קיוו, תגיע ישועתם: "אם יוודע לך שבן הדוד שלנו ברל לוקר (Locker) כבר נמצא בארץ, או שאשתו מלכה [נמצאת שם], נא לא להשאיר דבר ללא טיפול...".⁹ ברל לוקר היה באותה עת חבר ההנהלה הציונית ונציגה בלונדון.

באותם ימים ממש, במכתב ששלח להוריו ב־12 בנובמבר 1938, ציין לזר את פריז ככתובת מגוריו,¹⁰ לאחר שכבר ב־30 באוקטובר 1938 כתב כי הוזמן על ידי חבר לסעודת ערב שהוגשו בה מרק, צלי ופשטידת תפוחי אדמה כפי שאמו נוהגת להכין בערב שבת.¹¹ נראה כי במכתביו ביקש לזר לחסוך מהוריו דאגות נוספות.

ב־14 בפברואר 1939 כתבה לאה אנגלמן לבתה: "הכי יפה היה אילו כל ילדיי היו בסביבה שלי ולא הייתי צריכה לחכות יום־יום בקוצר רוח לדואר... מסתובבת כאן אמירה: ילדים הופכים למכתבים, הורים לתצלומים, בתים לליפטטים והרכוש לדבר בלתי ניתן למימוש".¹² תחושותיה של האם שיקפו את הלך הרוח שליווה את ההורים גם בהמשכה של אותה שנה – הדאגה לשלומם של ילדיהם ובה בעת החיפוש הסיזיפי אחר אפיקי הצלה לעצמם.

ב־12 באפריל 1939, לאחר ליל הסדר, כתב משה אנגלמן לבתו:

ביום שני, ערב פסח, נהיה לנו עצוב מאוד, וכשרצינו להתיישב לסדר בכינו שנינו, אני ואימא היקרה. נזכרנו איך חגגנו את הסדר כשילדינו

6 שם, תיק 3/4.

7 שם, שם.

8 בלח"ג, נכנסות 29900, תיק 1/43.

9 שם, תיק 1/38. בספרו של לוקר ובביוגרפיה שנכתבה על אודותיו (וכן בהתכתבות שלי עם הביוגרף, ד"ר אהוד מנור), לא מצאתי כל אזכור למשפחת אנגלמן. ראו: ברל לוקר, **מקיטוב לירושלים**, ירושלים: הספרייה הציונית (1970); אהוד מנור, ברל לוקר: דיפלומט ציוני וסוציאליסט אופטימי, ירושלים: הספרייה הציונית (2010).

10 בלח"ג, נכנסות 29900, תיק 2/5.

11 שם, תיק 3/4.

12 שם, תיק 1/29.

האהובים יושבים כולם ליד שולחננו... והפעם אנחנו לגמרי לבד...
ביום החג השני הוקל לנו מאוד כי קיבלנו מכתב של שמונה עמודים
מלזר היקר וכן מכתב ממך ומפרידה; לקחנו את שלושת המכתבים...
ובמקום בהגדה קראנו את מכתביכם עשרות פעמים.¹³

ב־15 באפריל 1939, כשהיה כלוא במחנה הריכוז סן סיפריאן (Saint Cyprien) שבדרום צרפת, שלח לזר מכתב ליטי ובין השאר כתב: "כתבתי לך פעמים רבות מספרד אך לא קיבלתי תשובה במשך חודשים רבים. עכשיו אני נמצא כבר תשעה שבועות במחנה ריכוז בצרפת ורק כעת יש לי זמן לכתוב לך ולפרידה".¹⁴ באותם ימים ממש, ב־18 באפריל 1939, כתבה האם ליטי: "ביום ראשון הוזמנו למשרד הארץ-ישראלי... החזיקי לנו אצבעות! אולי נקבל סרטיפיקט. גם פרוטקציה הצגנו, כך שאנחנו יכולים לקוות".¹⁵ אולם כעבור כחודש, ב־19 במאי, כתב משה אנגלמן לבתו כי ידוע לו שלוקר התערב למענם מלונדון, אך ללא הועיל. "הייתי אומר להם [למשרד הארץ-ישראלי בווינה] טוב-טוב את דעתי אלמלא הייתי פוחד שבמרוצת הזמן אגיע אליהם שוב... אין לי מה לצפות לסרטיפיקט... אסור להיות עצוב ומיואש. אנחנו חייבים לנסות את הכול ובוודאי תימצא דרך שנצא מכאן, ואולי מארץ אחרת נגיע לארץ [ישראל] ביתר קלות".¹⁶ חודש מאוחר יותר, ב־21 ביוני, כתב האב כי מסתמן סיכוי לצאת לצרפת בסיועו של קרוב משפחה אחר המתגורר בפריז: "... אם יהיה אפשר לשחרר את לזר, אפעיל את כל יכולתי כדי להביאו אליי. והחשוב מכול, אני בטוח שמפריז יהיה קל יותר, כמהגר, להגיע לארץ".¹⁷

ב־13 ביולי 1939 כתב לזר ליטי:

הצטערתי מאוד שלא הלכתי לספרד הרבה יותר מוקדם, אבל אז עוד לא הייתי מודע לחשיבות העצומה של המאבק בפשיזם... רק כשנלחמתי בשורות הבריגדה הבינ-לאומית... רק אז הבנתי היכן מקומי... בעשרים החודשים שהייתי בספרד למדתי יותר משלמדתי בכל השנים קודם לכן. למדתי איך להפעיל נשק, איך להילחם בפשיזם, איך אפשר לעמוד מול אויב.¹⁸

ב־9 באוגוסט 1939 תיאר לזר את נסיבות מעצרו:

אני נמצא כבר שלושה חודשים במחנה הריכוז גירס (Gurs) [בצרפת]... צעדנו ארבעים ק"מ מהגבול הספרדי... דרך שרשרת של חיילים

13 שם, תיק 1/35.

14 שם, תיק 2/16.

15 שם, תיק 1/5.

16 שם, תיק 1/34.

17 שם, תיק 1/30.

18 שם, תיק 2/7.

ומשטרה. במחנה עצמו שמרו עלינו שחורים סנגלים. אי-אפשר לתאר כיצד התנהגו אלינו. רק הסתכלת עליהם מהצד וקיבלת קת של רובה בגב. בימים הראשונים כמעט לא קיבלנו אוכל... לא תיארנו לעצמנו שנקבל יחס כזה בצרפת... מתנהגים אלינו כאילו אנחנו פושעים. הפשע היחיד שלנו הוא שלחמנו בפשיזם של פרנקו.¹⁹

בהמשך למכתב זה הסביר לזר מדוע בחר להסתיר מהוריו את פועלו לאורך חודשים אלה:

הם חיים לבד באוסטריה של היטלר. אינני יכול לכתוב להם שהייתי בספרד... למרבה הצער הם עוד לא הצליחו לברוח... אף שיש להם המסמכים הדרושים. זה בוודאי בגלל השחיתות בממשלה ובפרלמנט האוסטריים. אני מודאג מאוד בעניין יציאתם... אני חושש שלהורים יהיו קשיים... אם הם לא יצאו במהרה.²⁰

ב־22 באוגוסט 1939 דיווח משה אנגלמן ליטי שהדוד בפריז כתב לו שהוא מתבייש שטרם הצליח להביא את הזוג אנגלמן לפריז, וכי הוא מוכן לשלם כמעט כל מחיר כדי להביאם לצרפת.²¹ אין בידינו כל מידע מדוע לא צלחה אפשרות הצלה זו – חצי שנה מאוחר יותר מצאו עצמם ההורים במקום אחר לחלוטין.

ב. "העיקר שיצאנו מהברברים"

בסוף פברואר 1940 כתב משה אנגלמן לבתו כדלקמן: "עזבנו את וינה ב־25 בנובמבר [1939], עם אלף איש. אנחנו גרים בשלוש אוניות על הדנובה, מחולקים לקבוצות. באונייה שלנו 180 [איש] מה'מזרחי', יש לנו נוחות רבה ואוכל כשר... אנחנו בריאים, תודה לאל. העיקר שיצאנו מהברברים... כעת אני יותר ממאושר על שאני נמצא ביוגוסלביה".²²

עם פרוץ המלחמה הורע מצבם של יהודי אוסטריה עוד יותר. במהלך אוקטובר 1939 גורשו אלפים מיהודי וינה לשטח הגנרלגוברנמן בפולין, ולאחר שמצבם הקשה של המגורשים נודע בעיר, החלו אנשי "החלוץ" ופעילי ההעפלה בווינה ובברלין להוציא יהודים במהירות מתחומי הרייך.²³ בני הזוג אנגלמן יצאו עם

19 שם, תיק 3/1.

20 שם, שם.

21 שם, תיק 1/9.

22 משה אנגלמן (28.2.40), "מכתב מקלאדובו ביוגוסלביה ליטי אנגלמן בקיבוץ מרחביה", שם, תיק 2/3.

23 ארגון המשלוח מווינה נעשה באוירה של חיסול והודמנות אחרונה להוציא יהודים מווינה. חנה ויינר ודליה עופר, פרשת קלאדובו-שאבאין: מסע העפלה שלא הושלם, תל-אביב: עם עובד (1992), עמ' 31-32.

קבוצת הורים של חברי "החלוץ", ואליהם הצטרפו ארבעה קרובי משפחה נוספים. עם יציאתם מווינה, קשרו ההורים את גורלם בקבוצת מעפילי קלאדובו-שאבאץ (Kladovo-Sabac), שהפלתם לארץ ישראל נעצרה בנמל קלאדובו, כ־250 ק"מ מבגרד, עד מאי 1940, עצירה שהייתה פתיח לפרשייה סבוכה של מסע העפלה שלא הושלם.

ב־18 במרץ 1940 כתב לזר ליטי אחותו:

אינך יכולה לתאר לעצמך כמה אני שמח לשמוע על מקום הימצאם של הורינו, שסוף־סוף הצליחו לעזוב את אוסטריה הכבושה על ידי החיות הנאציות... הם כבר עברו כל כך הרבה בחיים הקשים, שאני מקווה שלפחות בפלשתינה יהיו להם חיים טובים יותר, זאת המשאלה שלי... את כותבת שאינך מסוגלת לתאר איך אחרי 14 חודשי מחנה וקשיים כל כך גדולים אני עדיין מלא תקווה ואומץ. אל תשכחי שאנחנו לא אינדיבידואליסטים שדואגים רק לעצמם... כולם במחנה לומדים ואנחנו מקווים לנצל זאת לחיים המקצועיים שלנו בעתיד... אינני יכול לכתוב לך משהו מדויק בעניין שחרורי כי אני עצמי לא יודע מתי ואיך.²⁴

ב־18 ביוני 1940 כתב משה אנגלמן לבתו שבמרחביה: "כבר חודשיים שאיננו גרים עוד על המים, אלא בעיר קלאדובו. יש לנו חדר מרוהט משלנו ואנחנו אוכלים כמו עד עכשיו... אנחנו נשארים כאן עד אחרי המלחמה".²⁵ לא ברור אם דבריו של אנגלמן משקפים השלמה עם הישארותם ביוגוסלביה, משום שכעבור כשבועיים, ב־6 ביולי, כתבה לאה אנגלמן ליטי: "אנשים רבים מקבלים מילדיהם ומקרוביהם סרטיפיקטים אף שטרם מלאו להם 55 שנים. אולי את יכולה, יחד עם פרידה, לטפל במשהו כזה?" והאב הוסיף, "אמא ואני החלטנו שכאשר נקבל ידיעה ממך, נאפה עוגה ונחלק אותה. אנחנו נקיים את שהבטחנו ושבת זו תהיה לנו שבת שמחה".²⁶ ב־23 באוגוסט 1940 שוב ביקשו ההורים את עזרת בנותיהם: "הסיכויים לצאת מכאן מהר מעטים... אבל אם יהיו לנו סרטיפיקטים נוכל לנסוע במהרה. אולי את ופרידה יכולות שוב לפעול למעננו, 'לדרוש' אותנו שוב. זה אמור להיות קל יותר עכשיו, כי שנינו כבר מעל גיל 50".²⁷

24 בלה"ג, נכנסות 29900, תיק 2/14.

25 שם, תיק 4/8.

26 שם, תיק 4/9. קבלת "סרטיפיקט הורים" למען הורים של חברי "החלוץ" הוגבלה לגילאי 55 ומעלה. גם כאן, בקלאדובו (בדומה לווינה קודם לכן) חש אנגלמן (יליד 1889) את גמישותה של הגבלה זו ביחס לאחריים. "הבטלה מאונס וחוסר היכולת לעשות דבר כדי לקרב את איחודם עם ילדיהם הגבירו את געגועיהם לילדים ואת תחושת האבדה והקיפוח שקופחו והעוול שנעשה להם בעצם המצב", ויינר ועופר, עמ' 47.

27 בלה"ג, נכנסות 29900, תיק 4/16.

ג. "אנשים אלה ראויים לקנאה"

בתחילת ספטמבר 1940 עברו ליד קלאדובו שלוש ספינות מעפילים בדרכן לחיפה - "מילוס", "פסיפיק" ו"אטלנטיק". מראה הספינות המפליגות במורד הדנובה הגביר את גל השמועות על עזיבה קרובה, ורבים חשבו כי מסעם לארץ ישראל יתחדש בהקדם.²⁸ כהכנה למפגש המיוחל עם בנותיה, ואולי מתוך רצון להיאבק בחוסר המעש, החלה לאה אנגלמן ללמוד עברית. את המכתב ששלחה ליטי מקלאדובו ב־6 בספטמבר 1940 כתבה בעברית:

לביתי היקרה והאהובה... כרטיסך היום קבלתי ושמחתי מאוד מאוד. אני מודה לך. הנני רוצה למלא רצונך וכותבת לך עברית. אל תחשבי שמישהו נתן לי איזו דוגמה לכתוב. אינני יודעת עוד הרבה אבל הנני שבעת רצון, שאני כבר יודעת לכתוב אליך שורות אחדות. אני לומדת בכל יום והמורה אומר כי אני תלמידה מצוינה והנני עושה חיל בלימודי. אל תצחקי ממני. גם באנגלית אני עושה חיל. פנאי יש לי די. במכתב הבא אכתוב לך יותר כי עוד אין ביכולתי לבטא הכל בעברית. הנני גומרת בחזק ואמץ!²⁹

כעבור שבועיים התבדו השמועות - הקבוצה אמנם עזבה את הכפר, אבל פנתה מערבה במעלה הדנובה והתרחקה עוד יותר מהים השחור ומחופי ארץ ישראל. ב־31 באוקטובר כתבה לאה אנגלמן: "אנחנו כאן זה חודש ימים, שאבאץ היא עיר גדולה ויפה מאוד. אנחנו גרים בחדר נפרד, בריאים ורוצים כבר להיות אצלכם, יקיריי".³⁰ המעבר לשאבאץ הביא עמו שיפור בתנאי החיים של חברי הקבוצה, שנהנו מחופש תנועה ומקרבה לקהילה היהודית בבלגרד, כ־70 קילומטרים משאבאץ. אולם בשאבאץ גם נקבע מעמדם, וממעפילים ומהגרים הם הפכו לפליטים שנאלצו להסתגל במשך תקופה ארוכה לתנאים ארעיים.³¹

ב־16 במרץ 1941, חצי שנה לאחר הגיעם לשאבאץ, כתבה אנגלמן במכתבה: "אתמול נסעו מכאן... ברכבת לחיפה, וביניהם אהוד נכהויזר [חבר הנהגת השומר הצעיר באוסטריה, ל"ע]. הוא הבטיח לי שימסור דרישות שלום לך ולפרידה. מחר שוב נוסעים הרבה ובשבוע הבא נוסעים גם מבוגרים יותר, ששפר מזלם לקבל סרטיפיקטים. כמה אנשים אלה ראויים לקנאה. לזר... שלח לנו אפילו תמונה קטנה. הוא לא נראה כל כך טוב אבל העיקר שהוא בריא..."³²

28 ויינר ועופר, עמ' 60. גם גורלם של חלק ממעפילי שלוש הספינות לא שפר עליהם: חלקם נהרגו בפעולת החבלה שביצעה "ההגנה" בספינת הגירוש הבריטית "פאטריה" בנמל חיפה, בניסיון לעכב את גזרת הגירוש, וחלקם (מעפילי ה"אטלנטיק") גורשו לאי מאוריציוס.

29 בלח"ג, נכנסות 29900, תיק 2/2026.

30 שם, תיק 4/10.

31 ויינר ועופר, עמ' 62.

32 בלח"ג, נכנסות 29900, תיק 4/3. ראו גם: אהוד נהיר, "פרשת קלאדובו-שבץ", ילקוט מורשת לד (1982), עמ' 85.

במחצית השנייה של מרץ 1941, עם הגעת אשרות המעבר הנחוצות, יצאו משאבאץ ילדי "עליית הנוער" ואתם כמה בעלי סרטיפיקטים. שוב הפיחה נסיעתם תקוות בקרב חברי הקבוצה הנוותרים. "אני משתדל בכל הכוח לשמור על בריאותנו כדי להביא לך הורים בריאים לארץ", כתב האב והביע את שמחתו על הולדת נכדו עוזי, בנה הבכור של פרידה. "כמה הייתי מאושר לו יכולתי להחזיק בזרועותי את נכדי הראשון. אני גאה ומאושר שנכדי הראשון נולד בארץ... אנחנו אוהבים את עוזי הקטן מאוד מאוד".³³

יש להניח שזהו המכתב האחרון ששלחו ההורים לארץ ישראל. בתחילת אפריל 1941 פלשו הגרמנים ליוגוסלביה, וגורלם של יהודי סרביה, ובכללם גם של אנשי קבוצת קלאדובו-שאבאץ, נחרץ. באוקטובר 1941 נלקחו הגברים ונרצחו ביריות, ובמרץ 1942 נרצחו הנשים בחנק במשאיות גז סמוך לבלגרד.³⁴ ביומנה האישי כתבה יטי ב-23 באפריל 1941 כי היא חוששת לגורל הוריה ואחיה.³⁵ ב-15 בנובמבר 1942, עוד בטרם ידעה על גורל הוריה, כתבה להם יטי דרך "הצלב האדום" כדלקמן: "הורים יקרים, פרידה ואני מודאגות כל הזמן בקשר אליכם. לזר נמצא בקובלנקה. עוזי'לה נהדר. מדבר מצוין. כתבו מיד. נשיקות חמות, בתכם יטי".³⁶ כעבור יומיים התקבלה תשובה: "אי-אפשר להעביר עוד הודעות למחנות יהודים בסרביה, לפיכך אי-אפשר לשלוח את הודעתך למחנה שאבאץ".³⁷ זו הייתה תשובה לקוגית לחרדה גדולה, שרק גברה.

ד. "הרגע בו נלך שלושתנו שלובי זרוע"

יש להניח שלאחר כיבוש צרפת, ביוני 1940, הועבר לזר ממחנה גירס למחנה לה ורנה (Le Vernet).³⁸ בנובמבר 1941 גורש לזר לצפון אפריקה, ונראה שלאחר ששהה בקובלנקה היה כלוא תקופה ארוכה במחנה ג'לפה (Djelfa) שבאלג'יריה.³⁹ בעלות הברית אמנם שחררו את אלג'יריה בנובמבר 1942, אך דומה שלא מיהרו להוציא לחופשי את האסירים הפוליטיים, ודאי שלא את הקומוניסטים שבהם. באפריל

33 בלה"ג, נכנסות 29900, תיק 4/3.

34 עם כיבוש יוגוסלביה באפריל 1941 הייתה שאבאץ לחלק מסרביה, שהייתה תחת כיבוש גרמני ישיר. על גורלם של אנשי קלאדובו-שאבאץ ראו: ויינר ועופר, עמ' 93-116 וכן דליה עופר, "בעקבות הזיכרון: ניצולים ובני משפחותיהם: המקרה של פליטי קלאדובו-שאבאץ", ישראל 9 (2006), עמ' 201.

35 יטי אנגלמן, "יומן אישי 3", בלה"ג, נכנסות 29900 (גרמנית).

36 יטי אנגלמן, "מכתב מקיבוץ עין המפרץ לשאבאץ דרך 'הצלב האדום'", בלה"ג, נכנסות 29900, תיק 4/12.

37 הצלב האדום הבריטי (17.11.42), "מכתב ליטי אנגלמן בקיבוץ עין המפרץ", שם, תיק 1/9.

38 טוביה פרילינג כתב כי במחנה לה ורנה רוכזו מתנדבי הבריגדה הבין-לאומית ופליטים מספרד, שהוגדרו "מסוכנים". היותו של אנגלמן קומיסר פוליטי תאם כנראה הגדרה זו. ראו: פרילינג, עמ' 73.

39 על מחנה ג'לפה באלג'יריה ראו: מיכאל אביטבול, יהודי צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה, ירושלים: יד בן צבי (תשמ"ו), עמ' 96-97.

1943, אולי כדי לזרז את שחרורו, הסכים לזר להתגייס לגדוד עבודה של הצבא הבריטי.⁴⁰ כארבעה חודשים לאחר מכן כתב:

אחרי 50 חודשי כליאה נפתח שער החופש גם בשבילי... אני מצטער מאוד שאין אנו יודעים דבר על מצב הורינו. זהו לדאבוני גורלם של מיליוני משפחות שנקרעו לגזרים בגלל החיות ההיטלראיות, גורשו, נכלאו ונרצחו. אפשר לפתור את הבעיה הזאת רק על ידי מיגור הפשיזם... עכשיו אני בצבא האנגלי וצריך לעשות כאן את חובתי. אחר כך אני רוצה לחזור לאוסטריה, לסגור חשבון עם הרוצחים ה"חומים" ולעזור לשיקומה של אוסטריה חופשית ובלתי תלויה.⁴¹

ב-10 ביולי 1943 כתבה יטי ביומנה: "פרידה הייתה אצלי... היא אומרת שלזר צריך במקסימום חודש להיות כאן. כמה שאני שמחה! איך אפשר לתאר צפייה זו! איך אמצא אותו והוא אותי. האפשר לתאר את הרגע בו נלך שלושתנו שלובי זרוע יחדיו וכל אחד יספר לזולתו על מה שעבר עליו במשך הזמן האחרון. היש ברגע זה אשר גדול יותר?"⁴² ב-13 בדצמבר, כעבור חמישה חודשים, כתבה ביומנה:

אתמול חזרתי מהעבודה ובבית נפגשתי עם מכר מווינה שראה בתחנת הרכבת את לזר בנוסעו לחזית הרוסית בתור חייל בצבא האדום. הוא מסר לי מכתב וחבילה ותמונות. 1/2 שעה מרחק ממנו ולא יכולתי לראותו ומי יודע מתי?... 1/2 שעה שלמה שהה בחיפה. לא אשכח אף פעם את 30 הרגעים היקרים לאין ערוך בחיי, שהפסדתי ללא חזרה... סע בשלום אחי היקר בדרכך מלאת הקרבות, אולי ישחק לך הפעם המזל.⁴³

לזר אנגלמן, שעזב את חיפה באמצע דצמבר 1943 כחייל בצבא הסובייטי, הצטרף ליחידת פרטיזנים בין לאומית ובמסגרתה חזר לאוסטריה בקיץ 1944. ב-1 באפריל 1945 נפל בשבי הגרמנים בעיר אוסטרביץ (Osterwitz) בדרום אוסטריה, עונה ובערבו של אותו היום נרצח. תפילתה של אחותו הצעירה לא נענתה.⁴⁴

40 ישראל צנטנר, קומוניסט ארץ-ישראלי ולוחם בספרד, תיאר בזיכרונותיו כיצד גורש מצרפת למחנה ג'לפה, כיצד עוכב שחרורם שלו ושל חבריו הכלואים, וכיצד סירב להתגייס לגדוד העבודה של הצבא הבריטי. ראו: ישראל צנטנר, *ממאדריד עד ברלין*, תל-אביב: הוצאת המחבר (1966).

41 לזר אנגלמן (ללא תאריך), "מכתב ממחנה צבאי בריטי בצפון אפריקה ליטי אנגלמן בקיבוץ עין המפרץ", *בלח"ג*, נכנסות 29900, תיק 2/2.

42 יטי אנגלמן (10.7.43), "יומן אישי 3", *בלח"ג*, נכנסות 29900 (עברית).

43 יטי אנגלמן (13.12.43), "יומן אישי 3", שם (עברית).

44 "הספד לליאו אנגלמן", *בלח"ג*, נכנסות 10462.

קורותיה הנפתלות של משפחת אנגלמן בשנות מלחמת העולם השנייה, שאותן ביקשתי לשרטט במסה זו, ממחישות את הסיפור האישי, חוצה הימים והיבשות, על רגעי הייאוש והתקווה שבו, ומעשירות את הדיון ההיסטורי. אך יותר מכך הן שופכות אור על מורכבות חייהן וגורלן של משפחות יהודיות נוספות רבות באותם ימים: מחד גיסא, ילדים חדורי אידאלים וערכים, שהיו נכונים לקבל עליהם משימות וסיכונים בארצות זרות; ומאידך גיסא, הורים שנותרו לבד בביתם, לכאורה במקום מוכר ובטוח, שהסתבר ככל שנקף הזמן דווקא כמקום המסוכן מכול. וכך, בין ייאוש לתקווה, חיפשו ההורים אפיקי הצלה לעצמם. אך גם בשעה שהכול הלך ונסגר עליהם, דאגו בראש ובראשונה לילדיהם, ודומה כי אלה היו בשביל ההורים עוגן של אמונה כי עוד יש תקווה, עוד יש מחר.

נספח: חצי שעה מחיפה – קורותיה של משפחת אנגלמן

לזר-לאו אנגלמן
שתי תמונות כאלה שלח לזר לאחיותיו מתחנת הרכבת בחיפה בדצמבר 1943. על גב התמונה
הוסיף הקדשה כדלקמן: ליטי מכל הלב, לאו, חיפה, 12/12

האחיות לבית אנגלמן: פרידה-ציפורה (מימין) ויטי-יהודית